

BUDAI ISTVÁN

DINAMIKUS EGYENSÚLYOK VÍZIÓJA ÉS LEHETŐSÉGE A SZOCIÁLISMUNKÁS-KÉPZÉSBEN I.

A kétrészes tanulmány a hazai szociális munka professzionalizációját, változásait, az elmúlt harminc év szociálismunkás-képzési gyakorlatát és fejlődését, legfontosabb eredményeit és problémáit alapul véve próbál megközelítéseket és szempontokat adni a képzés legáltalánosabb kérdéseiben. Új paradigmaként különböző egyensúlyok vízióját és lehetőségeit teszi a fókuszba, így az értelmiségi – „technikusi/technokrata” szakember képének, a képzésben együttműködők, az elmélet–gyakorlat, a képző folyamat, valamint a képzés–praxis–kutatás egyensúlyainak kérdéseit. Mindezekkel segítséget kíván adni a képzésfejlesztés kérdéseivel foglalkozó és a képzés gyakorlatában dolgozó szakemberek számára.

Ünneplés vagy/és kritikus önvizsgálat

A hazai felsőfokú szociálismunkás-képzés 2019–20-ban ünnepeli beindulásának 30. évfordulóját, az első iskolák 1989-ben és 1990-ben létesültek és kezdték el a szociális munka oktatását. Az ünneplések az emberek, családok, közösségek, szervezetek, vagy éppen intézmények fontos eseményéhez kötött, másrészt a folyamatok és a fejlődés jeles évfordulóit, amelyek az érintettek a hagyományok, az együttes tevékenység, az elért eredmények alapján tiszteletüket, örömeiket köszöntéssel fejezik ki. Nem mindegy tehát, hogy mit és miképpen ünnepelnek, és miképpen látják az „örökséget” most a szociálismunkás-képzésben közreműködők, a képző intézmények és stábok, tanszék-ek, diákok, tanárok és a szociális munkás diplomával rendelkező pályán levő szakemberek. Az egyes képző intézmények a megemlékezéseken túl saját tevékenységüket erősítendő nyilvánvalóan megtalálják az ünneplés megfelelő kereteit és formáit. Felvetődik persze, hogy milyen figyelmet szentelnek majd a méltatók az ünneplés pillanatai során az eddig megtett út, a fejlődés, a változások, a jelenlegi helyzet elemzésére, vagy a kudarcok, veszteségek és kritikák megjelenítésére, továbbá a fejlesztés perspektíváira. Milyen egyensúlyban lesznek az ünneplés örömteli pillanatai a változásokat, az eddigi fejlődést és a jelenlegi helyzetet feltáró, bizonyító szikárabb adatokkal és tényekkel? Másként fogalmazva: mennyire lehet elégedettnek lenni az eddig elért ered-

mények és innovációk tekintetében és mennyire lehet/kell az elégedetlenséget is kifejezni az egyes képző intézményekre vonatkozóan és országos szinten egyaránt? Fentiek átgondolása azért is fontos, mert az ünneplések során az eredmények előtti tisztelgés elfedheti a problémák és hiányosságok napirenden tartását.

Az elmúlt 30 évben a hazai szociálmunkás-képzés témaköreiről sok szerző, sokféleképpen fogalmazta meg gondolatait a szakma fórumain.¹ A képzés egészéről, általános kérdéseiről, rendszeréről átfogóan, komplexitásában, különös tekintettel a képzés–szakma viszonyrendszeréről viszont kevesebben publikáltak (pl. Balogh és társai 2015, Budai és társai 2006, Szabó 2005).

E tanulmány a képzés nem teljesen átbeszélte ügyeit, a „merre lenne érdemes elmozdulni, tovább lépni, a mi lenne ha...?” tematikájú diskurzusokhoz kíván hozzájárulni. Elsősorban a képző műhelyeknek, tanszéki közösségeknek, szakmai szervezeteknek próbál szakma(képzés) politikai kérdésekben általános megközelítéseket, szempontokat adni a képzés legáltalánosabb kérdéseiben. A Szociális Munka Globális Definíciójának (2014) szellemisége alapján különböző egyensúlyok vízióját és lehetőségeit próbálja a figyelem fókuszába állítani és néhány fogódzót adni ahhoz, hogy a képzés kikerüljön az ördögi mokus kerékből.

Vizsgálati módszerként a szakirodalom, a képzési dokumentumok, az egyes kutatások publikációk elemzései és a résztvevői megfigyelések voltak e legjellemzőbbek. Továbbá a szerző nézőpontjának, véleményének kifejtése nyomán szándékozik világosabbá és érthetőbbé tenni a helyzeteket, folyamatokat. A megoldási-fejlesztési alternatívák keresése és rendszerre kreálása konstruktivista megközelítéssel bírt.

A szembesülés dimenziói

A szociális állam eszméjének és a társadalmi integrációnak gyengülésével, a demokratikus deficittel bíró társadalomban az egymásra ható tényezők bonyolult rendszerében nézve, a hazai szociális munkára/szakmára és a szolgáltatásokat igénybe vevőkre erős befolyást gyakorló – Szalai Erzsébet (2018) találó kifejezésével a – refeudalizálódó, büntető állam, kormányzati szociálpolitika és jogszabályalkotás következményei közül kiemelkedőek az alábbiak.

Jelentős elmozdulás történt a szociális támogatásra szorulóknak érdemesek-érdemtelenelek elv alapján történő társadalmi, kormányzati megítélésében és megkülönböztetésében; egyre gyakrabban tapasztalható, hogy többségüknek a korlátozott, vagy eredménytelen szociális segítségnyújtás következtében lehetetlenné válik társadalmi integrációjuk. Emberi méltóságuktól, autonómiájuktól, szabad akaratuktól megfosztva, előítéleteknek és kriminalizálásnak kitéve, ellenségnek tekintve, jogaikból a kiszolgáltatottságba, a társadalomból való kirekesztésbe kerülnek. Sajnálatosan igazolódnak

¹ Ezekről áttekintést ad pl. a Párbeszéd – szociális munka folyóirat 2015/1. számában megjelent repertórium.

E tanulmány szerzője kutatásai segítségével az elmúlt 30 évben sokszor vállalkozott a fejlődés egyfajta mérlegének meghúzására (Budai 2019).

Stanley Milgram és Melvin Lerner kísérleti tapasztalatai; azok az emberek, akik nem képesek másoknak segítséget nyújtani, akkor lenézni, becsmérelni és hibáztatni kezdenek másokat. Ennek mögöttésében egy önmagukat felmentő gondolkodás – azaz, hogy ne kelljen önmagukat okolni saját tehetetlenségükért – áll (Milgram – Melvin id. Kepes 2016: 49–53). Erősödik a „nem szeretem” emberek elnyomása, felerősödik a társadalomnak a mélyszegénységben élő emberek, a romák, a hajléktalanok, a kilakoltatottak, a hitelüket törleszteni nem tudók stb. semmibe vétele, a többségi társadalom feléjük irányuló gyűlöletpotenciálja, és csökken a társadalmon belüli szociális érzékenység, szolidaritás és kohézió.

Jelentősen megváltozott a szociális munka helyének, szerepének kormányzati megítélése is. A szociális problémák kezelését és megoldását az állam döntően a családoktól és a bajban lévő emberektől várja el. Háttérbe került az ellátás és a segítség, és előtérbe került, vagy dominánssá vált a szociális szolgáltatásokban a normativitás, a felügyelet, a rendőri szerep, a kizárási logika szerinti cselekvés. A szociális intézményrendszer is a kormányzati viszonyoknak való megfelelés tényezőjévé vált, s e rendszer torzítja, távolítja egymástól, sőt szembe állítja egymással a kiszolgáltatott helyzetben lévőket és a szociális munkásokat (Sík 2017).

Erőteljesen érzékelhető a szociális munka értékeinek devalválódása, a szakmailag nem kívánatos irányzatok és trendek felerősödése. Számos szakember és kutató teszi fel gyakran a kérdést, hogy csak aktuálpolitikát szolgál-e ki a szociális munkás, vagy a szakma értékei alapján dolgozik-e még? A minőségi segítség, vagy a bürokratikus kontroll az erősebb? Miután az állandóan változó jogszabály dzsungelt és az amúgy is fragmentálódott intézményrendszer sokszor irracionális változásait és átszervezéseit átlátni ma már szinte képtelenség, így nehezen állapítható meg az is, hogy azok közül melyek felelnek meg a szakma alapvető értékeinek. A források átcsoportosítása és drasztikus csökkentése, az eltorzult menedzsmentszemlélet és a szakmai érdekvédelem gyengeségei erősítik a bizonytalanságokat (B. Erdős 2018, Rác é. n., Szöllősi 2018). A jogszabályok maradéktalan betartása, a szociális munkások identitási bizonytalanságai, a szolgáltatások használói és a kollegák iránti bizalom csökkenése, az autonómia elvesztése, az elfogadás-, tolerancia-, szolidaritáshiány és a félelmek felerősödése van az egyik oldalon, a szociális munka értékei, a szakmai Etikai Kódex, a szakember tevékenységének lényege, pedig a másik oldalon (Gosztonyi 2018, Kozma és társai 2018).

Az elmúlt 30 évben a szociális munkások egyik legnehezebb feladata lett a klienseiket az öngondoskodásra és önszolgálatra motiválása és felkészítése, s amely egyébként inkább volt kevésbé eredményes, mint sikeres. A fenti változások alapján pedig a szociális szolgáltatások igénybe vevői körében a „vedd saját sorsodat a kezvedbe”, a „legyél kreatív” – szellemisége szerinti segítségnyújtás szinte alkalmazhatatlanná vált. A kiszolgáltatott emberek képtelenek bízni önmagukban, nem képesek rezilienssé válni a zűrzavaros helyzetekben. Csak a különböző szakemberektől, az államtól, intézményeitől és a hivatalaitól remélik a támogatást, pedig egyre kevésbé kapják meg azt onnan.

Sok kliens érzékeli, hogy semmiféle befolyása nincs saját és családja életének, problematikus helyzetének javítása érdekében, ezért erőfeszítéseket sem tesz a dolgok megváltoztatásáért; a rosszba való beletörődés, a fásultság és a depresszió lesz a következmény (Atkinson – Hilgard 2005). A Berne-féle (1984) játszmaelmélet és az 1968-ban kidolgozott drámaháromszög modell értelmében – végtelenül leegyszerűsített módon – a kliens is és a szociális munkás is leginkább „áldozatnak” tekinti saját magát (és a családját), talán ismeri, talán nem az „üldözőit” és várja a „megmentőit”, de a különböző szerepek elcsúszhatnak egymástól, átválthatnak a másik pozícióba, vagy felcserélődhetnek egymással. Így válhat a szolgáltatást használó „áldozat” erőszakossá, és a „megmentő” szociális munkás pedig agresszorral, vagy éppen a helyzet megoldhatatlanságának, a tanult tehetetlenségnek áldozatává (Burgess 2008). A szociális munkások egy része is könnyen a kliensek helyzetében találja magát és elkezd munkálni az *„áldozattá teszem a másikat, mivel úgysem javíthatok a helyzetén”*-szindróma (Rojzman 2009, 76).

Következésképp a szociális munkások egy jelentős része egzisztenciális megfontolásból, sokszor félelemből, érzelmeik által vezérelve inkább alkalmazkodik és belesimul a kialakult helyzetbe és körülményekbe, élük a különböző sokkhatások, a traumatizálódás, a kilátástalanság következményeit. Felerősödik bennük a tanult tehetetlenség és ezzel erősödnek a diszfunkciók, egyértelműen csökken a szakma presztízse és társadalmi elfogadottsága. A problémamegoldás szakmája nem képes kezelni a saját problémáit; a kiszolgáltatott helyzetű kliensekkel való foglalkozás a kiszolgáltatott helyzetű szakmával – paradoxona áll elő (Bugarszki 2014).

Mindezzel együtt egyre több szociális szakember kifejezésre juttatja ezt a sokszorosan ellentmondásos helyzetet, hogy ugyan többnyire megfelelően képzett, elkötelezett, lelkiismeretes szakemberek dolgoznak a szociális szolgáltatásokban, de nem javul, hanem inkább gyengül a szakmaiság, a hozzáértés, és súlyos problémák tapasztalhatóak a mindennapi szakmai munkában.

A szembesülés így tehát számos kérdést vet fel a szociálmunkás-képzéssel összefüggésben.

- Mennyire és miképpen képes reagálni a képzés a kormányzati szociálpolitika és a felsőoktatás a politikai folyamatok, jogszabályok és az intézmények (szolgáltatások) permanens változásaira, a szociális munka egyetemes szellemisége és értékei elleni támadásokra?
- Mennyire képes a képzés a 30 év alatt megtermelt és rendszerezett szociális szakmai tudás iránt egyre csökkenő kormányzati igény és a szűkülő források ellenére felsőoktatási funkcióját megtartani és betölteni?²

² Újabban a szociális vezetőképzés jogosultságát pl. csak néhány képző intézmény kapta meg (Bályi és társai 2019). Beszédés példa a duális képzés bevezetése: először a képző iskolák egyértelműen elutasították (ld. Iskolaszövetség 2015 évi vonatkozó álláspontja), idővel mégis kényszerűen elfogadták e képzési forma jelen körülmények közötti, meglehetősen problematikus alkalmazásának (rendkívül sok élő erővel, igen kevés diákkal való foglalkozás; a szociális szolgáltatások nehezedő helyzete; a távlatos finanszírozás bizonytalanságai stb.) felvállalását.

- Mit kezd a képzés a friss diplomás (vagy nem régen végzett) szociális munkások visszajelzéseivel, különös tekintettel, hogy szociális munkakörökben igen sok nem szociális végzettségű kollega dolgozik?
- Mit tud kezdeni a képzés a szociális szakma egyes képviselői és szervezetei részéről kinyilvánított jogos kritikákkal, másfelől a hiányos, téves megállapításokkal és féligazságokkal? Mit tud tenni annak feloldásában, miszerint a szakma egyes képviselői a képzés művelőit sokszor elefántcsonttoronyokban ülő, a szakma csúcsain tetszelgő kívülállóknak, kibiceknek tekintik.³
- Mennyire képes a képzés a kibocsájtott szakemberei által közvetett módon, más szakmák képviselőivel együttműködve elősegíteni a társadalmi változásokat – igazságosságot és a fejlődést, az emberi méltóságot, az emberi jogok tiszteletét, a társadalmi összetartozást? Mennyire képes az emberek aktivizálásához a kiszolgáltatottak védelembe vétele során, vagy az együttes hatalmi erővel kalkulálva, kooperatív, produktív tevékenységek felé vinni a folyamatokat (Tew 2009)?
- Mit tud kezdeni azzal a paradoxonnal, ha a Globális Definíció (2014) szellemében képez, akkor tovább nő a szakadék a frissen kibocsájtottak értékei, identitása és a terepen „elvárt” gyakorlat között? Mit tud tenni, hogy ne nőjön a kettő közötti szakadék, hanem inkább csökkenjen?
- Mit kezd sok kibocsájtott diplomás dilemmájával: a politikai ellenszéllel szemben dolgozzanak, vagy a túlélés érdekében belesimuljanak, alárendelődjenek a kormányzati célkitűzéseknek és belesüllyedjenek a tehetetlenségbe, vagy apátiába?
- Mennyire képes tenni, hogy a humán terület egyre több szakmája ugyanakkor igényli a szociálismunka-szakértelmet és a szociális munkások közreműködését?⁴
- Mit tettek az egyes képző iskolák a tanterv- és képzésfejlesztés tekintetében a 2016. évi képzési és kimeneti követelmények után? stb. (18/2016. (VIII.5) EMMI rendelet)

A képzés alapkérdéseinek újragondolása

A krízisközeli állapot a változtatás és a megújulás lehetőségét is magában hordozza, különösen akkor, ha az offenzív és proaktív módon történik. A fenti kérdések egyértelműen jelzik, hogy egyfajta újratervezés kikerülhetetlen. Abból lenne célszerű kiindulni, hogy mitől tudna a képzés erősebbé válni, mitől lenne képes a hazai társadalmi és a globális kihívásoknak megfelelni. Újabb megközelítések, szempontok kellenének, amelyekben a távlatok, a perspektívák, a konkrét célok, feladatok és a megvalósítás prioritásai egyaránt szerepelnek. A képzés lényegét, funkcióit és a képzésfejlesztés értelmezési kereteit követve, újabb dimenziók mentén lenne érdemes átgondolni a leg-

³ A kritikák során sokszor összemosódik, hogy a képző rendszer melyik formájára vonatkoznak a megállapítások.

⁴ Például iskolai lemorzsolódás elleni projektekben mentorképzés pedagógusoknak, vagy a kisgyermek-kori komplex fejlesztési projektek stábjában részt vesznek szociális munkások is.

fontosabb alapkérdéseket és összefüggéseket. Ezek egyikének tekinthető a fejlesztést határozottabban kifejező „dinamikus egyensúlyok” fogalma, amelyek a biztonságot, az egyenlőséget és az igazságosságot határozottabban fejezik ki. Friss, lendületes, eleven, pezsgő, jobb (távlatosan ideálisabb) állapotot, fejlődést előhívó – dinamikus egyensúlyok keresésében, kidolgozásában és működtetésében lehetne gondolkodni, a tágabb dimenziók, összefüggések és keretek figyelembe vételével. Igazi képzésfejlesztés akkor van, ha dinamika jellemzi és szövi át. Lehet, hogy ezek most még „csak” megvalósíthatatlan vízióknak tűnnek, ugyanakkor lehetőségük adottnak – bár semmiképp sem „omnipotens gyógyír”-nek, vagy receptkönyvnek – tekinthetők.

A képzés evidensnek tekinthető lételeme a permanens módon történő – Hankiss Elemér szavaival élve „...*nagyszerű szellemi kaland*...” – (ön)fejlesztés lehetne. A képzésfejlesztés leegyszerűsített és lejáratott értelmezése helyett annak kiterjesztésére, komplexitására lenne érdemes jobban fókuszálni. Nem csupán egy aktust, vagy feladat időszakos elvégzését (pl. az egyetemi racionalizációként a képzési idő csökkentése, a tankörök összevonása, a tanárok „szociális polihisztorra” kényszerítése, az elhíresült mintatantervi módosításokat stb.) jelent, hanem a rugalmasságon alapuló és a képzés minden szegmensére kiterjedő cselekedetsort, dialógusok, viták és tapasztalatcserék folyamatát. A permanens képzésfejlesztés a képzés mindennapi működésének szerves és nélkülözhetetlen komponense, amelyet az együttműködések, az egyezkedések, a konszenzusok kiteljesítése, a komplex és a rendszerszemlélet jellemez.

Az igazi képzésfejlesztés nem külső kényszerek mentén, hanem belső vezérlés: felelősség, hivatástudat és elkötelezettség alapján történik. „Vétkeket nem kereső” alapállással, egymást erősítő folyamatok mentén, a szakma és a képzés együttes rendszerében. Fontos feltétel, hogy az érintettek mernek-e, tudnak-e kritikusan önmagukkal is szembe nézni? Miként látják saját magukat az adott képző műhelyen belül és képesek-e kívülről rálátni önmagukra, képesek-e önreflexiókra? Ki/mi lehet az a bizonyos „külső szem”, pl. volt tanítványok, szociális munkások, munkáltatók, kutatók, szakmai szervezetek elismert képviselői, kliensek, a szociális munkához értő önkormányzati és kormányzati képviselők stb.

A dinamikus egyensúlyok nehezen különíthetők el egymástól, bonyolult kölcsönviszonyban vannak egymással, az alábbi strukturálás szándéka az áttekinthetőség megkönnyítését segíti. Minden egyensúlyi kérdéssel együtt kellene foglalkozni, mert ennek lehet átfogóbb, tartósabb és eredményesebb hatása, ha csak külön egyikkel, vagy másikkal (akár számtalan lépésben), akkor annak nem lesz szinergiája és a hatás is csak rövid életű lehet.

A szakemberkép egyensúlyai

A szakmai közbeszéd, a különböző szakmai fórumok, műhelyek, konferenciák visszatérő vitatémája, hogy milyen szintű tudással, milyen fejlettségű kompetenciákkal bírnak a képző intézményből kibocsájtott pályakezdők? Vannak érvek a globalizáció, vannak a jelen hazai viszonyaihoz való igazodás mellett, másfelől vannak olyan érvek, miszerint a mindennapi, úgynevezett „apró gyakorlati fogások” maradéktalan elsajátítása tekinthető a képzés legfontosabb feladatának. Különbözőségek, zavarok és ellentmondások tapasztalhatók, hogy milyen karakterrel, habitussal, kompetenciákkal, tudással bíró, milyen szakmai személyiséggel rendelkező szociális munkásokra volna szükség. A diskurzusok az értelmiségi vs. a technikus/technokrata szakemberkép jellemzőinek két szélső pólusa között széles skálán mozognak, és erősen érzékelhető, hogy a két oldal nincs egyensúlyban egymással.

Egy jobb egyensúly megteremtése érdekében egyetemes szellemisége miatt mindenképpen említendő két nemzetközi dokumentum. Az egyik az Egyesült Nemzetek 1948. évi Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata.⁵

Kutatók és gyakorlati szakemberek jó része a szociális munkát a modernitás ágensének, posztmodern szakmának tekinti és e nyilatkozat alapján fontosnak tartja, hogy a szociális munkás kritikusan reflektáljon a világra, lássa és láttassa a globális összefüggéseket, derítse fel a kiszolgáltatottság helyzetébe kerülés okait, lépjen fel a globalizáció és a különböző elnyomások által okozott károk enyhítése, az emberi jogok érvényesítése érdekében. Aki képes a problémák társadalmi összefüggései mellett az érintettek bonyolult viszonyaival, érzelmi állapotával is kalkulálni a velük folyó együttes tevékenységben, a kiszolgáltatottak, kirekesztettek, kisebbségek értelmiségeként „ereszkedjenek le” a klienseikhez, és az igazságosság és az emberi jogok egalitárius szemlélete alapján „emeljék fel/be” őket a társadalom vérkeringésébe (Dominelli 2010, Martin – Schumann 1998, Sik 2017, van Wormer 2005).

Mindezeket felerősíti a másik, hosszú műhelymunkák, viták sorozatának és konszenzusok termékeként megszületett kardinális dokumentum, a szociális munkások nemzetközi közösségét összefogó és képviselő International Federation of Social Work (IFSW) által 2014-ben kihirdetett Szociális Munka Globális Definíciója (2014), amely a globalizációs kihívásoknak megfelelően határozza meg a szociális munka lényegi kérdéseit.⁶ Fő üzenete, hogy társadalmi dimenzióban és kontextusban

⁵ A szociális munka végzéséhez mindenhol a világon a nyilatkozat egésze, de többek között a nyilatkozat 1., 2., 14., 22., 23., 25. és 26. cikkei jelentenek fontos háttérrel. <http://www.ohchr.org/EN/Countries/Pages/HumanRightsintheWorld.aspx> Utolsó letöltés: 2019. 06. 16.

⁶ Az 2014. évi Globális Definíciót megelőzte az IFSW és az IASSW (International Association of Schools of Social Work) 2006. évi Szociálismunkás-képzés Globális Alapelvi című dokumentuma.

A szociális munka és a szociális munkás szakemberképének értelmezéséhez természetesen több más, globális, európai, ill. hazai szintű dokumentum is a támasz, így pl.: 1) ENSZ Egyezmény a Gyermekek Jogairól. ENSZ Közgyűlés, 1989. 11. 20., Magyarországon az 1991. évi LXIV. törvény hirdette ki, 2) Az Európai Parlament, Tanács, Bizottság által deklarált Szociális Jogok Európai Pillére, amelynek fő fejezetei: az esélyegyenlőségek és munkavállalási jog, tisztességes munkafeltételek, szociális védelem és

értelmezi a szociális munkát, s amely mint szakma, és mint tudományág kiáll a társadalmi folyamatok kritikai értelmezésének fontossága és elemzése, a kiszolgáltatottság, kirekesztettség, alávetettség, elnyomás okainak feltárása, a bajba jutott emberek és a különbözőségek tisztelete mellett. Fő üzenete, hogy társadalmi dimenzióban és kontextusban értelmezi a szociális munkát, s amely mint szakma, és mint tudományág kiáll a társadalmi folyamatok kritikai értelmezésének fontossága és elemzése, a kiszolgáltatottság, kirekesztettség, alávetettség, elnyomás okainak feltárása, a bajba jutott emberek és a különbözőségek tisztelete mellett. Értékközpontúsága miatt fontosnak tartja továbbá a fejlődésben és az igazságosságban való hitet, a kiszolgáltatottak felszabadítását, emberjogi védelmét, képviselőt, a mellettük történő kiállást. Aláhúzza, hogy szociális munka plurális szemlélettel, felelősséggel, komplex programok, rendszerek aktivizálásával tesz a támogatásért, a problematikus szociális helyzetek változásáért, javításáért, a fejlődésért, a jóllét előmozdításáért, az elért eredmények fenntarthatóságáért és közvetetten más szakmákkal és szakemberekkel együttműködve kíván hozzájárulni a társadalmi kohézióért és változásokért. Hozzájárul a bajba jutott embereknek, az elszegényedett helyi közösségeknek a forrásokhoz való juttatásához (Szöllösi 2015).

Újabban Sík (2017) nyomtatékkal hívja fel a figyelmet, hogy a szociális munkások tudományos tekintéllyel és hatósági jogkörökkel egyaránt fel vannak ruházva, és ezzel együtt kell a kiszolgáltatott helyzetben lévőkön segíteni, és ez az ellentmondás nehezen feloldható. A társadalmi keretekbe történő beintegráláshoz vezető normák betartatása egyúttal ugyanis az érintettek kizáráshoz vezető utakat is kijelölhetik. Kérdés továbbá: a világon egyre több helyen kell a szociális munkásoknak az autoriter, megosztó, démonikus és populista erők nemzetközi előretörésével is szembeülnie. Ezért is szükségszerű az elnyomás nyers és rejtett formáinak felderítése és azonosításuk, továbbá egalitárius szemlélettel dolgozva a problémák és az érzelmi mögöttesük megértése.

Kérdés: mennyiben tud cselekvéseket vezérelni egy deklaráció, vagy egy definíció, mennyire képes a szociálismunkás-képzés ezek szellemiségét összekapcsolni a mindennapi gyakorlat nehézségeinek kezelésével?

Visszatérve a dilemmára, miszerint az automatikusan alkalmazható uniformizált lépésekkel, fogásokkal, sztenderdekkel, protokollokkal bíró technikus/technokrata szakmunkás vs. társadalom kritikus értelmiségi képzéséről legyen-e szó a felsőoktatásban? A gyakran külső kényszereknek megfelelően tevékenykedő betanított munkási, technikus/technokrata és a belsőleg (ön)vezérelt és autonóm értelmiségi szakemberei szerep összefüggéseinek vizsgálata során felvetődik, hogy mennyire vezet az előbbi – amelynek képzését egyébként a duális képzési forma erőteljesen preferálja – a sztenderdek, protokollok dominanciájával az emberi tényezőt háttérbe szorító robotizáció irányába. Segítségnyújt a kérdésben Szalai (2018) értelmezése, miszerint az értelmiségi szakembert saját diplomás tudása legitimálja, amelyet képes tágabb kontextusokba helyezni és hatékony szellemi termékét a nyilvánosság elé tárni, utóbbiak hiányában

társadalmi befogadás. Ld. Szöllösi (2017) *Párbeszéd* szociális munka folyóirat 2017/4. www.parbeszed.lib.unideb.hu/index.php Utolsó letöltés: 2019. 06. 16. 3) a Szociális Szakmai Szövetség által átdolgozott Szociális Munka Etikai Kódexe, 2016, www.3Sz.hu

viszont „csak” technokratának tekinthető. A Globális Definíció erőteljesen hangsúlyozza az értelmiségi szakember szerepének fontosságát, aki nem csupán a feladatok motorikus módon történő végrehajtója, hanem aki átlátja és átgondolja cselekedeteinek következményeit is a „ki vagyok, miért vagyok és hová tartozom?” – alapon. Az értelmiségi lét és szerep alakítása tehát a felsőfokú szociálismunkás-képzés egyik nélkülözhetetlen dimenziója.

A képzésnek a mély szakmai identitással bíró értelmiségi szakember szakmai személyiségének a hosszabb távra és a szakmai tevékenység mindennapi gyakorlására egyaránt történő felkészítésére, annak egységére és egyensúlyaira kellene vállalkoznia. A mai viszonyokra és állapotokra történő felkészítés során fontosak a praktikus, a professzionalista és a menedzseri elemek is, diskurzusok tárgya lehet ezek mennyisége és mibenléte (Asquith és társai 2008, Vass 2018).⁷ A fenti szakemberképről kiindulva valószínűleg az egyik legnehezebb tanári feladat világos ígéretet nyújtani a képzésbe belépő diákoknak, miszerint olyan kompetenciák és tudás kialakításáról van szó, amellyel más szakemberek nem fognak rendelkezni és majd olyan tevékenységet lesznek képesek folytatni, amelyre a robotizáció egyre fejlettebb termékei viszont nem lesznek alkalmasak.

Összességében tehát határozottabb szerepet kellene kapnia a „hogyan tudás”-nak, azaz a mit képes megcsinálni, hogyan tud problémákat kezelni és megoldani, valamint mérhető teljesítményt nyújtani a leendő szociális munkás. Semmiképpen sem maradhat csak a háttérben, hogy milyen attitűddel, érzékenységgel, nyitottsággal, elkötelezettséggel, felelősségtudattal, identitással legyenek felruházva a szakemberek. A „mi” és a „hogyan” tudás egyensúlyai vezethetnek az autonóm és a reflektív módon tevékenykedő értelmiségi szociális munkás szakmai személyiségének alakítása irányába.

A képzésben együttműködők egyensúlya

Már történelmi távlatokban nézve is látható: a tudósok és a politikusok régen rájöttek, hogy az emberek egymás kölcsönös elpusztítása helyett eredményesebb különböző érdekeik megvitatása, az egymás közötti egyezkedés és az együttműködés. Azonosulni kell Jose Ortega y Gasset (1993) gondolataival, miszerint maga a civilizáció lényegében együttélési szándékot testesít meg. Mikro/neuro-biológiai kutatások és a játékelméleti kísérletek során az élet vezérelvét a harc, vagy együttműködés kettősségében vizsgálva kiderült, hogy az ember természeténél fogva szeretetteli lény, sikeres kapcsolatokra törekszik másokkal, a biológia törvénye inkább az egymáshoz fordulást és a rezonanciát húzza alá, az élet elsősorban együttműködést és csak másodlagosan jelent versengést. Megállapítást nyert, hogy a személyes kapcsolatrendszer az egészség védőpajzsa, ezzel szemben a magány betegség, a kirekesztés és veszteség fizikai és lelki fáj-

⁷ A képzés során kialakítandó, fejlesztendő kompetenciák és egyensúlyuk szükségessége már határozottan kifejezésre került a 2015–16-ban lényegében szakmai konszenzussal módosított hazai képzési és kimeneti követelményekben (18/2016. [VIII.5.] EMMI rendelet).

dalom tartós lehet, akár élethosszan is. Törődés hiányában, zavaros kapcsolatokban a motivációs rendszer is károsulhat, vagy összeomolhat (Bauer 2012).

A szociális munkában az együttműködés általában két, vagy több személy/szervezet – mint egyenrangú partnerek – közös döntésein alapuló, közös célok eléréseért történő, kreatív szellemi erőfeszítéseket és cselekvéseket jelentő egyszeri, de főleg folyamatos tevékenységet jelent, amelynek során az együttműködők megosztják egymással erőforrásaikat, felelősségüket, tevékenységüket, és a közös tevékenység (kvázi tanulási folyamat) során szerzett tudásukat, mindezzel növelik kompetenciáikat a problémák kezelésében és megoldásában. Az empátián, tolerancián és kongruencián alapuló együttműködés a bizalom kialakulásához vezet, a kiegyezéssel történő döntések a segítő tevékenység kiindulópontjai és eredményei lesznek (Budai 2019).⁸

A hasonló/azonos érdekeltség (problémák kezelése és megoldása, a hiányzó szociális szükségletek kielégítése) alap a szociális munka gyakorlatában, akár a kliensekről, akár a szakemberekről van szó, és amely az általuk közösen meghatározott célban, továbbá a megoldási alternatívák alapján történő közös döntésekben és cselekvésekben realizálódik. Az együttműködés számtalan relációban meghatározható: így a kliensek/csoportjaik és a szociális munkások között, az azonos és a különböző végzettséggel rendelkező szakemberek között, a különböző szolgáltatások/intézmények között, a szolgáltatások és a hatalom, a döntéshozók különböző ágensei között stb. A képzés lényegéből fakadóan pedig a tanárok és a diákok, tanárok és tanárok, diákok és diákok közötti viszonyok közepette.

A képzés eddigi történetében sok minden történt a képző iskolák, tanszékek közötti együttműködések mellett és ellenében. Főleg a kezdeti időszakban volt egyes ügyekben többnyire egyetértés, egység és kiállás (ld. 1990-ben az általános szociális-munkás-képzés irányelveinek kimunkálása), de idővel egyre jobban csökkent ennek ereje és hatása. Elég régóta a képző intézmények inkább az egyéni utat választják és preferálják, ezzel mindenki riválissá válik és verseny alakul ki, pl. újabb és újabb szakok iniciálása és indítása, diákok rekrutálása, melyik iskola, tanári stáb, vagy potens személy mondja/mondhatja meg a követendő irányokat stb. Újabban pedig a kormányzati és az egyetemi hatások és kényszerek következtében tapasztalható az egyes képző intézmények lojalitása és igazodása, hiszen nagyon meggondolják, hogy nyissanak-e felületet a konfliktusoknak.

Az együttműködések fejlesztési kérdései több kérdéskörben és szinten újra gondolhatók. Így a társtudományok területén, a szakmai, politikai mezőben, továbbá az egyes képző intézmények között. Célravezető az együttműködés köreinek bővítése, és elkerülendő bármelyik fél kizárása a folyamatokból.

A társadalomtudományok képviselői és rajtuk keresztül a különböző kutatási eredmények, elméletek, modellek jelentős mértékben hatottak a hazai szociális munka eddigi fejlődésére, de nem nekik volt feladatuk a szociális szakma professzionalizációja, vagy a szaktudás összegyűjtése, rendszerezése. A szociális munka sok tudást használt fel a társadalomtudományokból, ugyanakkor sokszor kerültek csapdahelyzetbe azok a

⁸ Az Encyclopedia Britannica Online (2007) szószerzősége alapján a szerző adaptív definíciója.

szakemberek, akik csak egy-egy tárdiszciplína adott elméletét kívánták adaptálni a szociális munka gyakorlatába. Jobb eredményre lehetett jutni a különböző diszciplínák és elméleteinek együttes alkalmazása, a különböző tudások integrációja és egyensúlyainak kialakítása során (Gosztonyi 2018).⁹ A szociális munkásoknak és tanároknak a jelenleginél jobban be kellene illeszkedniük a társtudományok világába: egyrészt meg tudni, hogy miképpen gondolkodnak a „társak” a világról, saját tudományukról és a szociális munkáról, másrészt az eredmények, problémák és nehézségek felmutatásával új nézőpontokat, perspektívákat kaphatnak, lényeg a horizont tágítása. A „külső szem-ek” lehetnek a jog, a pszichológia, az egészségügy és az orvoslás, a közgazdaság, a politológia, a szociálpolitika, a pedagógia, sőt a társadalom- és gazdaságföldrajz, a demográfia, az urbanisztika, az antropológia, a regionalizmus stb. tudományok képviselői.

A szociálismunkás-képző intézmények eddig is nagyon sokat dolgoztak a helyi szociális szolgáltatásokkal, intézményekkel, a szakmai szervezetekkel és az önkormányzatokkal az együttműködések kialakításáért, azok formalizálásáért, tényleges működtetéséért, fenntartásáért. A terepgyakorlatok helyszíneit jelentő szolgáltatásokkal, az ott dolgozó tereptanárokkal való folyamatos együttműködéssel lehetne a már kiépített rendszert hatékonyabbá tenni, és ezzel a terepgyakorlatok minőségi fejlesztését elérni. Továbbra is fontos a tereptanárok intenzív és folyamatos bevonása a képzés különböző területein. Így pl. a szakdolgozatok témavezetése, az egyes kutatásokba történő behívás, a szociális munka egyes, speciális kérdéseinek tanítása; a gyakorlók és tanáraik eleven klienskapcsolatai révén pedig a szükségletek változásainak képzési tartalmakba történő becsatornázása tekintetében. Akkor lehetséges továbblépés, ha az együttműködők hajlandók lesznek egymással kölcsönösen megosztani tudásukat, a képző intézmények tudnak kalkulálni a terep (szakemberek, kutatók) tapasztalataival és viszont. Így lesz képes a képző iskola megérteni, feldolgozni, elemezni a terep súlyos eseteit, illetve javaslatokat elfogadni, magához kötni a szolgáltatásokat.

Érdemes újra átgondolni az egyes képző intézmények, tanszékek közötti együttműködések fejlesztését, az egyes futó projektekben az egyszeri formái, szervezeti és feladatmegosztáson túl a folyamatos, tartalmi és metodikai ügyekre kiterjedően is. A szolgáltatásokkal, a helyi szociálpolitika hatalmi/döntéshozó ágenseivel, az önkormányzatokkal és bizottságaikkal való együttműködések kitágítása pedig felmérések, adatgyűjtések és -elemzések, fejlesztési tervek kidolgozása, közös innovációk, szolgáltatások és projektek működtetése során hozhat eredményeket. Fontos lenne a vertikális kommunikáció és együttműködés mellett a horizontálisra is hangsúlyokat tenni és hálózati működéseket kialakítani, működtetni.

Összességében itt egyensúlyok dinamikájáról akkor beszélhetünk, ha a képzés valamennyi érintette tevéleges cselekedetekkel vesz részt a különböző együttműködésekben. Miután a képzés funkciója és felelősége közvetlenül a szociális munka távlatos fejlesztése is, így a kiegészítéseket elősegítő, egymást kölcsönösen erősítő, és nem egymást degradáló gyengítő folyamatokra lenne szükség az együttműködő partnerek

⁹ Jó példákon keresztül mutat rá Gosztonyi a humanisztikus pszichológia elméletek egyoldalú alkalmazásának korlátaira, ill. hiányaira.

között. A felelősség tekintetében fel kellene hagyni az egymásra háritással, a projekciókkal, a bűnbakképzéssel, mert csak az együttes felelősség vállalásával érhetőek el ki-elégítő egyensúlyok.

Irodalom

- 18/2016. (VIII.5) EMMI rendelete a felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések képzési és kimeneti követelményeiről.
- A Magyarországi Szociális Szakemberek Képzéséért Egyesület álláspontja a duális képzésről a felsőfokú szociális képzésekben (2015) www.iskolaszovetseg.hu Utolsó letöltés: 2019. 06. 16.
- Asquith, S. – Clark, C. – Waterhouse, L. (2008): Szociális munka a 21. században, *Kapocs* 7. évf. 2.
- A szociális munka globális definíciója (2014). IFSW, IASSW. *Párbeszéd* nyitólap. www.parbeszed.lib.unideb.hu/index.php Utolsó letöltés: 2019. 06. 16.
- A szociálismunkás-képzés globális alapelvei (2006): Magyarországi Szociális Szakembereket Képző Iskolák és Oktatók Egyesülete (Iskolaszövetség).
- Atkinson, R. C. – Hilgard, E. (2005): *Pszichológia*. Osiris.
- Az Egyesült Nemzetek Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948).
- Bálicity Cs. – Juhász P. – Nyitrai I. (2019): Szociális vezetőképzés Magyarországon. A magyarországi vezetőképzés előzményiről, bevezetéséről és elindulásáról. *Esély* 2: 89–109.
- Balogh E. – Budai I. – Goldmann R. – Puli E. – Szöllösi G. (2015): A felsőfokú szociális képzések Magyarországon. *Párbeszéd* különszám. www.parbeszed.lib.unideb.hu utolsó letöltés: 2019. 06. 16.
- Bauer, J. (2012): *Az együttműködő ember*. Ursus Libris.
- B. Erdős M. (2018): Practice, Professionalization and Social Work Learning Outcomes. In: *Professionalization of Social Work. Profeszionalizáció a szociális munkában*. Nemzetközi Konferencia, Pécs, október. 11–12. Absztrakt füzet 12.
- Berne, E. (1984): *Emberi játsszámák*. Gondolat.
- Budai I. (2019): *Szolgáltatás a szolgáltatásban. „...felkészíteni a méltóságot biztosító ellátásokra...”* Győr: Széchenyi István Egyetem.
- Budai I. – Csoba J. – Goldmann R. (2006): A szociális felsőoktatás fejlődésének főbb állomásai. *Esély* 2: 49–70.
- Bugarszki Zs. (2014): A magyarországi szociális munka válsága. *Esély* 2014/3: 64–73.
- Burgess, R. C. (2008): Az 'érzelmi intelligencia' egyéni és szervezeti tanulását kiemelő modell. In: Budai I. – Somorjai I. – Varsányi E.: *Képzésmódszertani kézikönyv a közösségi szociális munka tereptanárai számára*. Széchenyi István Egyetem, 159–173.
- Dominelli, L. (2010): Globalizáció, jelenkori kihívások és a szociális munka gyakorlata. In: Bányai E. (szerk.) (2012): *Globalizáció kihívásai: új irányzatok a szociális munkában és a szociális munka szupervíziójában*. ELTE TáTK, 6–19. <https://>

- tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tampo425/0043_2A_a_globalizacio_kihivasai_/01_a_globalizacio_kihivasai_3_3.html Utolsó letöltés: 2019. 06. 16.
- Gosztonyi G. (2018): A szociális munka fejlődése és megtorpanása Magyarországon. *Párbeszéd* 4. www.parbeszed.lib.unideb.hu/index.php Utolsó letöltés: 2019. 06. 16.
- Kepes A. (2016): *Világkép*. Libri.
- Kozma J. – Pál T. – Rác A. – Vincze E. (2018): Morális kockázat és/vagy érdekvédelem a szociális munkában. *Párbeszéd* 4. www.parbeszed.lib.unideb.hu/index.php Utolsó letöltés: 2019. 06. 04.
- Martin, H.-P. – Schumann, H. (1998): *A globalizáció csapdája. Támadás a demokrácia ellen*. Budapest: Perfekt.
- Ortega y Gasset, J. (1995): *A tömegek lázadása*. Budapest: Pont, 81–82.
- Rác A. (é. n.): Gyermekvédelmi szakemberek kliensekről és szakmáról alkotott képének vizsgálata egy családból való kiemelés története mentén. Megjelenés alatt.
- Rojzman, Ch. (2009): *Együttélés és társadalmi terápia. Bírjuk ki egymást*. Saxum.
- Sík D. (2017): A szociális munka lehetősége a társadalmi mobilitásban 1.: Kihívások és gyakorlatok. *Esély* 4: 71–96. 2.: Nem szándékolt követelmények és azok kezelése. *Esély* 5: 106–128.
- Szabó L. (2005): Közel Bolognához – Soprontól távol. *Háló* 7. 2–6.
- Szalai E. (2018): *Hatalom és értelmiség a globális térben*. Kalligram.
- Szöllösi G. (2015): A szociális munka új, globális definíciója. *Párbeszéd* 2. www.parbeszed.lib.unideb.hu/index.php. Utolsó letöltés: 2019. 06. 16.
- Szöllösi G. (2017): A szociális jogok európai pillére – az európai szociálpolitika új álmomása. *Párbeszéd* 4. www.parbeszed.lib.unideb.hu/index.php Utolsó letöltés: 2019. 06. 16.
- Szöllösi G. (2018): Issues of Training Social Workers – Teaching Protocols or Developing Reflexive Professionals? In: *Professionalization of Social Work. Professzionalizáció a szociális munkában*. Nemzetközi Konferencia, Pécs, október 11–12. Absztrakt füzet 14.
- Tew, J. (2009): A hatalom, és a hatalom nélküliség értelmezése. In: Bányai E. (szerk.): *Kortárs szociális munka elméletek, tereptanítás, szupervízió*. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület – ELTE TáTK Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék.
- van Wormer, K. (2005): Fogalmak a szociális munka mai nyelvezetében: globalizáció, elnyomás, társadalmi kirekesztés, emberi jogok stb. In: Bányai E. (szerk.) (2012): *Globalizáció kihívásai: új irányzatok a szociális munkában és a szociális munka szupervíziójában*. ELTE TáTK, 20–31. https://tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tampo425/0043_2A_a_globalizacio_kihivasai_/01_a_globalizacio_kihivasai_3_3.html Utolsó letöltés: 2019. 06. 16.
- Vass B., Á. (2018): „Mást tudnék csinálni, de hogy nem szeretném, az biztos!” *Párbeszéd* 4. www.parbeszed.lib.unideb.hu/index.php Utolsó letöltés: 2019. 06. 16.